

niveau, zolang de vergelijkende opvoedkunde geen belangrijke plaats heeft gekregen in de opleiding van onderwijssociologen.

Uiteraard werden alle discussies, waarvan in dit bestek slechts enkele geselecteerde fragmenten zijn weergegeven, halverwege afgebroken. Het contact was echter gelegd, en daarmee had deze werkconferentie aan zijn doel beantwoord. In een slotzitting is een begin gemaakt met het institutionaliseren van de gelegde contacten.

Niet onvermeld mag blijven de lof die aan het slot van deze werkconferentie is toegezwaaid aan de onvermoeibare conferentiesecretaris Matthijssen, zonder wiens energieke volharding we nu niet zouden beschikken over onvermoede contacten en een voorlopig unieke reader over onderwijssociologisch onderzoek in Europa.

BESPREKINGSARTIKEL

HET VERBORGEN TALENT; EEN PROGRAMMA VOOR ONDERZOEK

door J. A. v. KEMENADE

Onlangs zijn onder redactie van Prof. van Heek de resultaten gepubliceerd van het reeds lang voordien roemruchte en veelbesproken Talentenproject¹ dat van 1961 tot 1967 door het Sociologisch Instituut van de Leidse Universiteit is uitgevoerd. Het zeer uitvoerige en niet eenvoudig leesbare boek bevat naast twee inleidende en probleemstellende hoofdstukken en twee samenvattende en op het beleid gerichte beschouwingen, zes hoofdstukken waarin verslag wordt gedaan van bij het Talentenproject betrokken deelonderzoekingen.

Het lijkt geen twijfel dat Van Heek en zijn medewerkers met dit onderzoek en dit rapport niet alleen een grote hoeveelheid nuttige en bruikbare informatie voor onderwijs-beleid hebben verschaft, maar bovendien een belangrijke bijdrage en stimulans hebben gegeven tot de beoefening van de onderwijssociologie in Nederland, zoals Van Heek dat eerder reeds met betrekking tot andere terreinen van het maatschappelijk leven heeft gedaan.

De grote publiciteit die dit boek heeft gekregen en de verschillende artikelen die aan de resultaten van deze onderzoekingen reeds gewijd zijn,² ontslaan mij van de verplichting om in dit kader een nauwkeurige samenvatting te geven van alle gegevens, bevindingen en inzichten die dit onderzoek heeft opgeleverd.

Ik zal mij dan ook in dit besprekingsartikel vooral beperken tot het maken van methodologische, inhoudelijke of beleidsmatige kanttekeningen, met het oog op verdergaande discussie en onderzoek ten aanzien van de problematiek, waarover dit boek ons zo'n overvloed van empirische inzichten en uitgangspunten verschaft.

¹ F. van Heek e.a. *Het verborgen talent: Milieu, schoolkeuze en schoolgeschiktheid* Meppel Boom, 1968.

² Zie bijvoorbeeld: P. G. Swanborn in de *Nieuwe Rotterdamse Courant*, augustus 1968. C. E. Vervoort 'Latent talent', *Intermediair*, no. 22, oktober 1968.

PROBLEEMSTELLING

Zoals in hoofdstuk 1 wordt uiteengezet is de centrale vraag die de onderzoekers zich hebben gesteld, een verklaring te vinden voor de naar sociaal milieu zeer ongelijke doorstroming van de leerlingen naar het v.h.m.o. en het hoger onderwijs.

Mede aan de hand van cijfermateriaal uit binnen- en buitenland wordt nogmaals duidelijk de relevantie van dit probleem aangetoond en komt men tot de conclusie dat de voornaamste barrière voor de doorstroming naar het hoger onderwijs zich voordoet bij de overgang tussen l.o. en v.h.m.o. Deze overgang wordt dan ook als focus voor het onderzoek genomen.

Voor goed begrip zij opgemerkt dat hiermee wel een zeer belangrijk aspect van wat men de democratisering van het onderwijs pleegt te noemen, wordt aangesneden, maar dat de onderzoekers met deze keuze bewust andere barrières in de doorstroming buiten beschouwing laten, zoals bijvoorbeeld de overgang van het l.o. naar l.b.o. of u.l.o., de schoolloopbaan op het v.h.m.o. en de overgang van het v.h.m.o. naar het hoger onderwijs.

Bij wijze van probleemstelling voor de naar sociaal milieu ongelijke deelname aan het v.h.m.o. nu, behandelt Van Heek in het tweede hoofdstuk tien visies of houdingen betreffende de doorstroming der lagere sociale lagen in het onderwijs. Deze visies zijn een vreemdsoortige verzameling van hypothesen, ideologieën en beleidsoplossingen; als hypothesen komen daarbij met name aan de orde de veronderstellingen dat de ongelijke deelname een gevolg is van een gebrek aan voldoende talent in de lagere milieus dan wel van verschillen in financiële, motivationele of taal-structurele factoren tussen de onderscheiden milieus. Terwijl anderzijds gesproken wordt over de gevolgen van een (te) snelle sociale stijging, over de bekende ideeën van Young met betrekking tot de meritocratie en over de mogelijke veranderingen in het schoolstelsel en de selectie-procedure.

Hoe interessant de behandeling van deze visie op zich ook is, als (aanzet tot een) probleemstelling met betrekking tot de factoren die de overgang van l.o. naar v.h.m.o. bepalen, schept ze veel verwarring en wordt daardoor de aandacht van de lezers en, naar mijn mening, ook van de onderzoekers te veel verspreid over een variëteit van problemen waarvan de samenhang met het centrale vraagstuk niet altijd even duidelijk is, of althans niet duidelijk wordt verwoord.

Door het ontbreken van een hoofdstuk waarin, eventueel mede naar aanleiding van de genoemde visies, uitvoerig en systematisch de compositie van de probleemstelling, de onderzoeksoptiek, de betrokken variabelen en het verband tussen de verschillende te onderzoeken problemen wordt geschetst, wekt de opsomming en rapportering van de diverse deelprojecten de indruk van een willekeurige opeenhoping van analyses van betrekkelijk losstaande, hoewel ieder op zich zeer interessante, vraagstukken.

Die indruk is evenwel niet geheel terecht omdat bij nauwkeurige bestudering blijkt dat de deelprojecten van dit onderzoek op een serie cumulatieve vragen betrekking hebben, die als volgt zouden kunnen worden samengevat:

- 1 is de naar de milieu ongelijke deelname aan het v.h.m.o. een gevolg van een ongelijke spreiding van de schoolgeschiktheid in de verschillende milieus?

- 2 zijn naast de schoolgeschiktheid ook andere, sociaal-culturele of -structurele, factoren van invloed op de keuze voor het v.h.m.o., zoals regio, urbanisatiegraad en verschillende gezinskenmerken?
- 3 kan de ongelijke deelname worden opgelost door veranderingen in het onderwijssysteem, zoals de 11+ selectie in Engeland, de comprehensive school in Zweden en activeringsprogramma's in het basisonderwijs?
- 4 wat zijn de gevolgen van een sterke sociale stijging voor de betreffende personen?

SCHOOLGESCHIKTHEID

De meest strategische factor in het onderzoek is uiteraard de geschiktheid van de leerlingen uit de onderscheiden milieus om het v.h.m.o. met een redelijke kans van succes te doorlopen. Ter bepaling van deze schoolgeschiktheid voor het v.h.m.o. is voor alle onderzochte leerlingen in het zesde leerjaar van het l.o. een gevalideerde voorspellingscore berekend op basis van hun resultaten op de tests behorend tot de Nederlandse Onderwijs-Differentiatie Testserie (N.D.T.) en op basis van een aantal variabelen als: oordeel onderwijzer omtrent de capaciteiten van de leerling, oordeel onderwijzer omtrent de meest geschikte vorm van voortgezet onderwijs voor een leerling, leeftijd leerling en beroep vader van de leerling. Aan de hand van deze voorspellingsscores zijn de leerlingen ingedeeld in vier kansgroepen, dat wil zeggen in categorieën met respectievelijk 75% of meer, 45 — 75%, 15 — 45%, en 15% minder kans op het behalen van het eindexamen v.h.m.o. Het blijkt nu dat deze kansgroepen inderdaad ongelijk zijn gespreid over de onderscheiden sociale milieus en dat er praktisch geen verschillen bestaan in de mate waarin per beroepsgroep de voor het v.h.m.o.-geschikte leerlingen (kansgroep A en B) ook in feite naar het v.h.m.o. toegaan.³

Weliswaar wordt in elke beroepsgroep rond 20% van het beschikbare talent onder de jongens niet benut, zijn er bij de meisjes en in de onderscheiden regio's wat meer verschillen en gaan de minder-geschikten uit de hogere beroepsgroepen relatief meer naar het v.h.m.o. dan de minder-geschikten uit de lagere beroepsgroepen, doch de algemene en bepaald verrassende conclusie moet luiden dat er bij de overgang tussen het l.o. en het v.h.m.o. praktisch geen talent verloren gaat en dat de ongelijke deelname van de milieus aan het v.h.m.o. in sterk overwegende mate geweten moet worden aan de ongelijke spreiding van de geschiktheid in die milieus.

Het is duidelijk dat deze conclusie zowel wetenschappelijk als beleidmatig van verstrekkende betekenis is. Vooral daarom is het te betreuren dat deze conclusie ontsierd wordt door het feit dat het beroep van de vader deel uitmaakt van de voorspellingscore, zodat er in de relatie met de beroepsgroep een zekere contaminatie optreedt, die wellicht nog versterkt wordt doordat ook de leeftijd van de leerling in de voorspellingscore is opgenomen. Hoe sterk de invloed is van deze contaminatie op de betreffende samenhang is uit deze publicatie niet te achterhalen, doch gezien het aantal in de voorspellingscore betrokken variabelen en de toegepaste scoringsprocedure,⁴

³ Zie vooral de tabellen 8 en 9 op pag. 138 en 139.

⁴ Zie N.D.T. Nederlandse Onderwijs-Differentiatie Testserie dl 1 en 2, Groningen 1965.

kan ze nooit van dien aard zijn dat de algemene trend van de conclusies daardoor aanzienlijk zou veranderen. Desalniettemin zou een meer zuivere operationalisatie van deze centrale variabele, bijvoorbeeld door alleen de prestatie-scores te gebruiken, voor een exacte bepaling van deze belangrijke samenhang te prefereren zijn geweest.

Bij de overgang van l.o. naar v.h.m.o. is de geschiktheid die men op dat moment heeft dus in hoge mate doorslaggevend voor de schoolkeuze. Terecht wijst van Heek er echter op dat het hierbij om een parate schoolgeschiktheid gaat, om de gebleken capaciteit op het einde van het zesde leerjaar van het l.o. en dat er redenen zijn om aan te nemen dat de potentiële schoolgeschiktheid in de lagere milieus groter is en door ons onderwijs onvoldoende wordt geactiveerd.

De potentiële schoolgeschiktheid is een theoretische gedachtenconstructie, die een schatting van de kansen op schoolsucces geeft indien de pedagogische en didactische omstandigheden door wijzigingen in het onderwijs- en voorlichtingsstelsel optimaal zouden zijn afgestemd op de diverse groepen leerlingen.

Over de vraag in hoeverre dergelijk potentieel talent in feite aanwezig is en door welke elementen in ons onderwijssysteem de ontwikkeling van dit potentieel talent wordt afgeremd, verschaft dit onderzoek geen informatie, hoewel met name uit het door van Calcar, Soutendijk en Tellegen geschreven hoofdstuk blijkt dat deze gedachtenconstructie bepaald niet louter theoretisch is.

Daarmee wordt het probleem van de ongelijke deelname aan het v.h.m.o. vooral een probleem van ongelijke ontwikkelingskansen voor en tijdens het lager onderwijs.

Dit mag echter anderzijds niet impliceren dat de parate schoolgeschiktheid, zoals die in dit onderzoek is bepaald, voetstoots als nastrevenswaardige norm wordt geaccepteerd. Deze parate schoolgeschiktheid is immers, zoals een predictor betaamt, gebaseerd op de bestaande inhoud, cultuur, didactiek en structuur van het huidige v.h.m.o. en de vraag moet worden gesteld of deze situatie onderwijskundig en maatschappelijk wel zo wenselijk is. Juist als achtergrond en uitgangspunt voor zijn beleidssuggesties zou het van belang zijn geweest wanneer van Heek ook aan deze vraag meer uitvoerig aandacht zou hebben geschonken, om te voorkomen dat zowel het onderzoek als het beleid zich te uitsluitend gaan bezighouden met het maken van nieuwe zaken voor dezelfde belegen wijn.

GEZIN EN SCHOOLKEUZE

De sterke samenhang tussen schoolgeschiktheid en feitelijke schoolkeuze zoals die door van Heek is geconstateerd laat natuurlijk in het algemeen weinig ruimte voor de werking van sociale factoren in het schoolkeuze-proces. Niettemin is in het Talentenproject ruime aandacht besteed aan de invloed van deze sociale factoren en met name aan de invloed van de gezinsachtergronden op de doorstroming van de geschikte kinderen in het werkersmilieu.

Uit de betreffende, overigens praktisch onleesbare hoofdstukken, komen onder andere als interessante resultaten naar voren het feit dat de opleiding en de sociale herkomst van de moeder van invloed is op de schoolkeuze, dat

onder de oudste kinderen in een gezin significant meer geschikten voorkomen en dat een, uit de vrijetijdsbesteding blijkend, meer naar de middle-class neigend cultuurpatroon, bevorderlijk is voor een v.h.m.o. keuze. Dergelijke resultaten zijn vooral interessant omdat ze er op wijzen dat de socialisatie in en door het gezin van betekenis is voor de schoolcarrière en dat een socialisatie in de richting van de middle-class cultuur blijkbaar meer aangepast is aan ons onderwijssysteem.

In dat perspectief is het jammer dat in deze onderzoeken dergelijke sociaal-culturele indicaties veelal afzonderlijk zijn gehanteerd en er niet naar is gestreefd om op grond van de vele indicaties tesamen tot typen of clusters van sociaal-culturele oriëntatie en gedrag te komen.

Mede op grond van deze resultaten zal het toekomstig onderwijssociologisch onderzoek er naar moeten streven om inhoudelijk culturele typen te localiseren, omdat dergelijke typen voor de socialisatie en het schoolsucces van meer belang lijken dan velerlei structurele onderscheidingen; het spreekt vanzelf dat daarbij het taalgebruik en de opvoedingsmethoden van grote betekenis zijn.

Van belang is ook dat uit deze onderzoeken is gebleken dat het inkomen van de ouders niet van invloed is op de schoolkeuze en dat de onderwijzer zich in tegenstelling tot vroegere bevindingen, bij zijn oordeel over de geschiktheid voor verder onderwijs niet meer laat leiden door het herkomstmilieu van de leerlingen, maar uitsluitend door de gebleken capaciteiten. Ondanks het feit dat deze onderzoeken, gezien de gebleken samenhang tussen geschiktheid en schoolkeuze, duidelijk aan betekenis hebben ingeboet, hebben ze toch een aantal belangwekkende gegevens opgeleverd, vooral met het oog op verdergaand onderzoek met betrekking tot de socialiserende werking van het gezin. Dat daarnaast met betrekking tot de schoolkeuze nog een aantal vragen niet afdoende zijn beantwoord, zoals met betrekking tot het verschil tussen de doorstroming van geschikte jongens en meisjes, de relatief grotere doorstroming van minder geschikten uit het hoger milieu en de verklaring voor het feit dat ook 20% van de geschikte leerlingen uit het hoger milieu niet naar het v.h.m.o. gaat, mag dan ook nauwelijks als een verwijt gelden.

ACTIVERING VAN TALENT

Afzonderlijke vermelding verdient het reeds eerder genoemde hoofdstuk van van Calcar, Soutendijk en Tellegen, getiteld: 'School, milieu en prestatie'. Dit hoofdstuk bevat een voorlopig verslag van action research met betrekking tot vernieuwingen in het basisonderwijs te Enschede, die er speciaal op gericht zijn de talenten van kinderen uit handarbeiderskringen te activeren. Deze vernieuwingen worden geleid door het Pedagogisch Centrum te Enschede en zijn gebaseerd op de constatering dat de culturele vaardigheden, waaronder met name de leesprestaties, van handarbeiderskinderen veel geringer zijn dan van kinderen uit de hogere milieus. Daardoor zijn deze kinderen minder in staat geboden leerstof op te nemen en wordt hun intellectuele achterstand steeds groter, omdat het basisonderwijs qua inhoud en didactiek niet is afgestemd op hun specifieke moeilijkheden en mogelijkheden. Door

het invoeren van activeringsprogramma's op enkele lagere scholen nu bleek het mogelijk de leesprestaties aanzienlijk te verbeteren en de gebruikelijke daling van de gemeten intelligentie van handarbeiderskinderen op de lagere school om te zetten in een significante stijging. Bovendien is men er in geslaagd de belangstelling van de ouders voor de school aanzienlijk te stimuleren.

Tevens bevat dit hoofdstuk belangwekkende informatie over de verschillende opvoedingssituaties in de onderscheiden milieus, die met het oog op de schoolvoorbereiding van het kind van betekenis kunnen zijn. Zo blijkt bijvoorbeeld dat kinderen uit de typische arbeidersscholen veel minder intensief met hun ouders omgaan en daardoor wellicht minder op de hoogte zijn van de eisen der 'volwassenen-wereld', hetgeen de verhouding met de onderwijzer kan bemoeilijken. Zo blijkt eveneens dat de ouders van kinderen op arbeidersscholen een minder bewuste en positieve houding ten opzichte van de school hebben en met hun kinderen veel minder vaak 'schoolvoorbereidende' spelletjes doen zoals puzzelen, gezelschapsspelletjes, blokken bouwen en rollenspel.

Kortom dit hele hoofdstuk is een schoolvoorbeeld bij uitstek van de richting waarin het onderwijssociologisch onderzoek zich in de toekomst zal moeten bewegen, van de bruikbaarheid van dit soort onderzoek en van de vruchtbare mogelijkheden tot samenwerking tussen onderzoekers, didactici en schoolpraktijk.

Toch is ook deze, op zich voortreffelijke, benaderingswijze, niet zonder gevaar. In feite tracht men immers door middel van speciale programma's kinderen uit een schoolvreemde cultuur snel en effectief aan te passen aan de cultuur-set die voor het volgen van ons onderwijs noodzakelijk is. Het activeringsprogramma is, om het extreem te formuleren, een 'spoedcursus in middle-class cultuur'.

Evenals bij het middelbaar onderwijs moet ook hier echter tegelijkertijd het culturele model dat in de inhoud van het onderwijs impliciet aanwezig is, geanalyseerd worden en ter discussie worden gesteld. Zonder dergelijke curricula-analysen lopen wij immers kans een eventueel cultureel-eenzijdig onderwijs voor lange tijd te consolideren.

DOORSTROOMSCHOOL

Met name dit laatstgenoemde aspect is naar mijn mening ook tezeer over het hoofd gezien in het laatste hoofdstuk van *Het verborgen talent*, waarin Langeveld en Sima, mede op basis van de onderzoeksresultaten, een voorstel uitwerken voor een speciale schoolvorm, die de aanpassingsmoeilijkheden van kinderen uit het lager milieu aan ons schoolstelsel zou moeten oplossen. Zij pleiten voor een zogenaamde doorstroomschool, voor de kinderen uit de lagere milieus. Een combinatie van kleuterschool en basisschool, waarin door een zeer langdurige en intensieve begeleiding en specifieke programmering van de vormingssituatie in de school, de tekortkomingen van de gezinsopvoeding worden gecompenseerd en de potentieel begaafde leerlingen uit de lagere milieus in staat worden gesteld minstens V.W.O. of H.A.V.O. te volgen. Hoewel vele facetten van dit voorstel nog nader moeten worden uitgewerkt, zoals de didactiek, de organisatie, de vraag voor wie deze scholen nu precies

bestemd zijn, etc., is het toch wel duidelijk wat de bedoeling is van Langeveld en Sima. Zij willen blijkbaar de, vanuit het bestaande onderwijssysteem gezien, gebrekkige en ongunstige gezinsopvoeding in de lagere milieus zo vroeg en effectief mogelijk compenseren door een zeer intensieve en veelomvattende vorming in schoolverband. Er wordt gesproken over schooldagen van 8.30 tot 5.00 uur, over samen-werken, samen-spelen, samen-eten, samen-uitgaan, etc., over beïnvloeding van de ouders, over tijdploegstelsel van leerkrachten en over teams van school-begeleidingsdeskundigen. Merkwaardigerwijs wordt er nergens expliciet gesproken over de inhoud van de vormingsidealen die men op deze wijze wil realiseren. Impliciet wordt echter wel duidelijk dat men in dit opzicht refereert aan de doeleinden die in het bestaande middelbaar onderwijs een neerslag vinden. De bedoeling is immers potentieel-begaafde leerlingen in staat te stellen V.W.O. of H.A.V.O. te volgen, en er wordt gesproken van het aankweken van een hoog ambitie-niveau, van het distantie nemen van de subjectief gekleurde belevingswereld, van het versterken van de prestatie-gerichtheid, van een stevige leiding en van duidelijke en duidelijk gehandhaafde gedragscodes.

Ongetwijfeld zal een dergelijke volledige inzet bepaald effectiever zijn dan ons huidige onderwijs en de vele hier genoemde maatregelen ter verbetering van het onderwijs verdienen dan ook in onderzoek en experiment ruime aandacht.

Anderzijds heeft een dergelijke opzet waarschijnlijk zulke ingrijpende consequenties voor de totale vorming van kinderen, dat ze eenvoudig niet mag worden gerealiseerd zonder zich tevoren uitvoerig te bezinnen op de wenselijke inhoud van de vorming en zonder tegelijkertijd structurele garanties te scheppen voor een continue medezeggenschap van alle belanghebbende partijen, waaronder uiteraard de ouders, ten aanzien daarvan.

Bij het streven naar een optimale ontwikkeling van alle kinderen, ook die uit zeer eenvoudige milieus, dat Langeveld en Sima terecht als uitgangspunt voor hun denken hebben genomen, is immers niet alleen de onderwijskundig-technische optimalisering van de vormingssituatie een probleem, maar vooral ook de vraag wat in verschillende sociaal-cultureel perspectief een optimale ontwikkeling is. Dat daarover niet eenduidig wordt gedacht en dat vandaaruit verschillende benaderingen van de structuur en de inhoud van ons onderwijs mogelijk zijn wordt juist in deze tijd wel heel duidelijk. De pluriformiteit van vormingsidealen zou er zelfs toe kunnen leiden dat wij in de toekomst niet moeten streven naar één school die de totale vorming voor zijn rekening neemt, maar veeleer naar een school met een zeer beperkte, zij het effectief gerealiseerde, doelstelling met daarnaast een variëteit van vormingscentra voor kinderen en volwassenen.

Samenvattend moge uit al deze kanttekeningen blijken dat dit boek een zeer belangrijke bron van informatie is over de problematiek van de doorstroming en dat het tal van aanknopingspunten bevat voor verder onderzoek en uitvoerige discussie.

Voor eenieder die zich voor het nederlandse onderwijs interesseert moet dit boek dan ook als verplichte literatuur worden beschouwd. Het zou het bereik van deze resultaten echter bepaald ten goede komen wanneer ze in een meer leesbare en geordende vorm zouden worden samengevat.